

نقش و همیاری علی بن جعفر صادق (علیه السلام) در پشتیبانی از امام علی بن موسی الرضا (علیه السلام)

دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۲ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۱۱ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۲

سیدحسن حسینی^۱

چکیده

علی بن جعفر صادق (علیه السلام) یکی از محدثان بزرگ شیعه امامی و از اصحاب برجسته امام کاظم (علیه السلام) و امام رضا (علیه السلام) است که نقش بارزی در انتقال میراث حدیثی شیعه، به ویژه از امام کاظم (علیه السلام) به نسل‌های پس از خود داشت. این نوشتار با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی، در پی پاسخ به این پرسش است که پس از شهادت امام کاظم (علیه السلام)، علی بن جعفر به عنوان عموی حضرت رضا (علیه السلام)، چه نقشی در همیاری و پشتیبانی از آن حضرت ایفا کرد؟ یافته‌های پژوهش با استفاده از منابع تاریخ و حدیث بیانگر آن است که علی بن جعفر با توجه به شناختی که از موقعیت زمانه امام رضا (علیه السلام) داشت، همواره در سخنان و مواضع خود بر امامت آن حضرت تأکید کرد و در مواقع لزوم به دفاع از آن پرداخت. او به عنوان یکی از علمای برجسته عصر خود با آگاهی کاملی که از خطر فرقه نوظهور واقفیه در عصر امام رضا (علیه السلام) داشت، به مبارزه با عقاید این فرقه پرداخت. هم‌یاری و همراهی همیشگی وی با امام رضا (علیه السلام) سبب شد در رویدادهای زمانه و قیام‌هایی که علویان علیه خلافت عباسی برپا ساختند، از مواضع آن حضرت پیروی کند و در آن قیام‌ها شرکت نکند. پشتیبانی وی محدود به امام رضا (علیه السلام) نبود، بلکه امامت فرزندش امام جواد (علیه السلام) را نیز مورد تأیید قرار داد و احترام ویژه‌ای برای آن امام قائل بود.

کلیدواژه‌ها: علی بن جعفر؛ امام رضا (علیه السلام)؛ تشیع؛ امام کاظم (علیه السلام)؛ امام جواد (علیه السلام).

۱. استادیار گروه تاریخ، سیره اهل بیت (علیهم السلام) و انساب، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، مشهد، ایران.
hoseyny.darrud@gmail.com

۱. مقدمه

۱-۲. بیان مسئله

علی فرزند امام جعفر صادق (علیه السلام)، به عنوان عموی حضرت رضا (علیه السلام) و یکی از راویان و اصحاب ایشان و همچنین پدرش؛ امام موسی کاظم (علیه السلام)، نقش مؤثری در معرفی شخصیت ائمه معصومین (علیهم السلام) و اثبات امامت آن‌ها، به‌ویژه حضرت رضا (علیه السلام) داشته است. او در ترویج آموزه‌های شیعی از پیشگامان به شمار می‌رفت و از جایگاه علمی و فقهی والایی برخوردار بود. اثر مشهور وی به نام مسائل مورد توجه و استناد فقهای شیعه است. دانشمندان و محدثان متعددی از خرمن دانش وی بهره برده‌اند. معرفی این شخصیت و تبیین نقش و جایگاه فرهنگی، سیاسی و مذهبی وی از اهمیت زیادی برخوردار است.

منابع تاریخ و انساب از قرن چهارم به بعد درباره موضوعاتی چون تولد، زندگی، سفرها و درگذشت علی بن جعفر اختلاف دارند. علاوه بر این، برخی نویسندگان معاصر نیز علاوه بر تکرار اشتباهات منابع متقدم، به استناد برخی روایت‌های تاریخی و حدیثی و عدم تتبع دقیق در آن‌ها، به شخصیت علمی و معنوی علی بن جعفر تاخته و توهین‌هایی را نسبت به ایشان روا داشته‌اند. آن‌ها همچنین به نفی توثیق از وی پرداخته و بر این باورند که او پس از شهادت امام کاظم (علیه السلام)، از امامت امام رضا (علیه السلام) و امام جواد (علیه السلام) خروج کرده و بعدها در سن ۶۵ سالگی به مذهب امامیه بازگشته است (بهبودی، ۱۳۶۲: ۱۷۰-۱۷۳). پژوهش پیش رو، علاوه بر معرفی مختصر علی بن جعفر، به تصحیح پاره‌ای از اشتباهات منابع و تحقیقات درباره زندگی وی خواهد پرداخت و همچنین به برخی شبهات وارد شده بر شخصیت او پاسخ خواهد داد.

۱-۳. اهداف، ضرورت و روش تحقیق

هدف پژوهش پیش رو معرفی شخصیت واقعی علی بن جعفر صادق (علیه السلام) و جایگاه معنوی وی، به عنوان یکی از اصحاب و راویان امام رضا (علیه السلام) و تبیین نقش علمی و مذهبی وی در

حمایت از آن حضرت است. از آنجا که یکی از ضرورت‌های پژوهشی معاصر، برجسته‌سازی سیره شخصیت‌های علمی شیعی است، لذا شناخت علی بن جعفر به عنوان یکی از یاوران حضرت رضا (علیه السلام) که نقش برجسته‌ای در گردآوری و انتشار میراث حدیثی شیعه به نسل‌های بعد داشته و ارائه تصویری صحیح از زندگی و اقدامات این شخصیت دارای اهمیت بوده و از ضرورت‌های پژوهشی است. این نوشتار با بهره‌گیری از داده‌های منابع انساب، تاریخ و حدیث متقدم، با استفاده از روش تحقیق توصیفی و تحلیلی فراهم آمده است.

۱-۴. پیشینه تحقیق

پژوهشگران مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث (۱۴۰۹ق)، در مقدمه کتاب مسائل علی بن جعفر و مستدرکاتها، مطالب نسبتاً خوبی درباره شخصیت و جایگاه علمی علی بن جعفر و کتاب مسائل وی آورده‌اند. با وجود این، پاره‌ای اشتباهات در ذکر نام مشایخ و راویان علی بن جعفر در آن رخ داده و درباره زمان تولد، سفرها و درگذشت وی به یک جمع‌بندی دست نیافته‌اند.

محیطی اردکانی (۱۳۷۷)، در مقاله «سیمای علی بن جعفر (علیه السلام) یاور چهار امام»، به رغم تحلیل جالبی که درباره سال تولد علی بن جعفر صادق (علیه السلام) ارائه می‌کند، اشتباهاتی را در نوشتار خود مرتکب شده است. از جمله علی بن جعفر صادق (علیه السلام) را از اصحاب امام هادی (علیه السلام) ذکر کرده است و تعداد فرزندان امام صادق (علیه السلام) را پنج تن نوشته، در صورتی که تعداد فرزندان ایشان خیلی بیشتر است و تنها پنج فرزند پسر وی دارای نسل هستند.

حسین واتقی (۱۳۸۱)، در مقاله «عریض نزهتگاه امامان علیهم‌السلام و مقبره علی بن جعفر (علیه السلام)»، به رغم اطلاعات خوبی که درباره روستای عریض و بقعه علی بن جعفر گردآوری کرده، شخصیت علی بن جعفر بن امام صادق (علیه السلام) را با علی بن جعفر همانی برمکی، خلط کرده است.

غلامرضا گلی زواره (۱۳۹۳)، در مقاله «شجره طیبه امامزاده علی بن جعفر (علیه السلام)» اگر چه مطالب خوبی گردآوری کرده، ولی طولانی شدن نوشتار و پاره‌ای توضیحات و جملات اضافی از جذابیت نوشتار کاسته است. علاوه بر این، درباره شرکت علی بن جعفر در قیام ابوالسرایا نیز دچار اشتباه شده و پاره‌ای ارجاعات آن نیز فاقد استناد معتبر است.

مجید معارف و فاخره فراهانی (۱۴۰۰)، در مقاله «ارزیابی دیدگاه شیخ حر عاملی در اعتبار سنجی کتاب مسائل علی بن جعفر در وسائل الشیعه»، اعتبار کتاب مسائل علی بن جعفر نزد علمای متقدم، متأخر و معاصر مورد بررسی قرار داده‌اند؛ ولی پاره‌ای اشتباهات از جمله خلط شخصیت علی بن جعفر بن امام صادق (علیه السلام) با علی بن جعفر همانی برمکی در مقاله آن‌ها روی داده است.

علی عادل زاده (۱۴۰۰)، در مقاله‌ای با عنوان «بازشناسی منابع کتاب علی بن جعفر»، به بررسی روایات علی بن جعفر در کتاب مسائل پرداخته است. او علاوه بر اینکه پاره‌ای از مشکلات روایات وی را بازگو کرده، در نوشتار خود ثابت کرده که بخشی از احادیث علی بن جعفر برگرفته از منابع پیشین است. او برای اثبات ادعای خود شواهد متعددی از روایات منابع پیشین را در جدول‌هایی تهیه کرده و معتقد است خلط روایات منابع پیشین با روایات علی بن جعفر احتمالاً توسط راویان وی صورت گرفته است.

با وجود تحقیقاتی که ذکر شد، تاکنون پژوهش مستقل و جامعی پیرامون شخصیت علی بن جعفر صادق (علیه السلام) و روابط او با امام رضا (علیه السلام) و نقش وی در پشتیبانی از آن امام انجام نشده است.

۲. زندگی و شخصیت علمی

ابوالحسن علی کوچک‌ترین فرزند امام جعفر صادق (علیه السلام) است. مادرش ام ولد بود. تاریخ دقیق تولد وی مشخص نیست. ابونصر بخاری معتقد است علی پدرش را ندیده و از وی حدیث روایت نکرده است (بخاری، ۱۳۸۱ق: ۴۸ - ۴۹). صاحب تاریخ قم آورده که علی

هنگام شهادت امام صادق (علیه السلام)، دو سال داشته است (قمی، ۱۳۸۵: ۶۱۲). ابن عنبه می‌نویسد علی کوچک‌ترین فرزند امام صادق (علیه السلام) بود و در کودکی پدرش را از دست داد (ابن عنبه، ۱۴۲۵ق: ۲۹۶). او اشاره‌ای به سن علی هنگام شهادت پدرش نمی‌کند؛ اما در منابع متعددی نام علی در زمرهٔ راویان حدیث از پدرش امام صادق (علیه السلام) آمده است (برقی، ۱۳۴۲: ۲۵؛ مفید، ج ۲: ۲۱۲؛ ذهبی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴: ۲۶۵؛ ابن حجر، ۱۴۰۴ق، ج ۷: ۲۵۸). شهادت امام صادق (علیه السلام) در شوال سال ۱۴۸ق^۱ (مفید، ج ۲: ۱۷۴؛ بخاری، ۱۳۸۱ق: ۳۴)، اتفاق افتاد.

با بررسی روایتی از فیض بن مختار کوفی^۲، می‌توان دریافت که علی فرزند امام صادق (علیه السلام) احتمالاً یک یا دو سال از برادرش امام کاظم (علیه السلام) کوچک‌تر بوده و با توجه به اینکه امام کاظم (علیه السلام) در سال ۱۲۸ق به دنیا آمده (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱: ۴۷۶؛ مفید، ج ۲: ۲۰۷)، احتمالاً علی در سال ۱۲۹ یا ۱۳۰ق چشم به جهان گشوده است. طبق این روایت؛ امام کاظم (علیه السلام) پنج سال داشته و برادرش علی نیز که خردسال بوده، همراه او نزد پدرش حضور داشته است (ابن ابی‌زینب، ۱۴۲۲ق: ۳۴۳؛ طوسی، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ۶۴۲-۶۴۳؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۷: ۲۶۰). با توجه به این روایت، وی هنگام شهادت پدر در سال ۱۴۸ق، احتمالاً حدود هجده یا نوزده سال سن داشته است (محیطی اردکانی، ۱۳۸۴: ۱۵۹). با این توضیحات، سخن مؤلف تاریخ قم که سن وی را هنگام شهادت امام صادق (علیه السلام)، دو سال نوشته و گفتهٔ ابونصر بخاری که معتقد است وی هرگز پدرش را ندیده است مورد تردید جدی قرار می‌گیرد.

مسئلهٔ دیگر احادیثی است که علی بن جعفر از پدرش؛ امام صادق (علیه السلام) بدون واسطه روایت می‌کند. یکی از این احادیث، تصریح بر امامت امام کاظم (علیه السلام) توسط امام صادق (علیه السلام) است (مفید، ج ۲: ۲۱۲). این حدیث بیانگر آن است که علی بن جعفر در هنگام شهادت امام صادق (علیه السلام) فردی دارای قدرت تشخیص بوده است.

۱. در برخی منابع ۱۵ رجب ثبت شده است (طبرسی، ۱۴۰۶ق: ۴۴).

۲. شیخ مفید او را از اصحاب نزدیک و افراد مورد اعتماد امام صادق (علیه السلام) و از فقهای شایستهٔ شیعه می‌داند (مفید، ج ۲: ۲۰۸). علاوه بر این، وی از اصحاب امام باقر (علیه السلام) و امام کاظم (علیه السلام) و فردی ثقة و مورد اعتماد بود. کتابی داشته که فرزندش جعفر از وی روایت کرده است (نجاشی، ۱۴۱۶ق: ۳۱۱).

علاوه بر آنچه گفته شد، طبق تصریح منابع حدیثی یکی از مشایخ علی بن جعفر، محمد بن مسلم بن رباح ثقفی طائفی است (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۴: ۴۰۶؛ برقی، ۱۳۳۰: ۶۵؛ ابن بابویه، ۱۳۸۵ ق، ج ۲: ۱۰۹)، که از اصحاب امام باقر (علیه السلام) و امام صادق (علیه السلام) بود و در سال ۱۵۰ ق از دنیا رفت (نجاشی، ۱۴۱۶ ق: ۳۲۴). اگر سخن آنانکه معتقدند علی بن جعفر پدرش را ندیده و یا هنگام شهادت وی دو سال بیشتر نداشته، بپذیریم، ناگزیر باید قبول کنیم که علی در سن دو تا چهار سالگی از این محدث برجسته حدیث شنیده است که این امر نیز دور از ذهن خواهد بود.

با توجه به اینکه امام صادق (علیه السلام) در مدینه سکونت داشت و در همان شهر از دنیا رفت و در بقیع به خاک سپرده شد (مفید، ج ۲: ۱۷۴)، تولد علی بن جعفر نیز می‌باید در مدینه اتفاق افتاده باشد. با در نظر گرفتن این مطلب که ابن طباطبا علی بن جعفر را از مهاجران به روستای عریض نوشته است (ابن طباطبا، ۱۳۸۸ ق: ۲۲۴)، مشخص می‌گردد که وی قبل از آن ساکن مدینه بوده است.

از جمله سفرهای علی بن جعفر، رهسپار شدن با برادرش امام کاظم (علیه السلام) برای انجام فریضه حج به مکه بود (حمیری، ۱۴۱۳ ق: ۲۹۹). در برخی نوشتارهای متأخر از سفرهای علی بن جعفر به سرزمین‌های عراق و ایران سخن به میان آمده است، که صحیح به نظر نمی‌رسد. محمدتقی مجلسی (۱۰۰۳ - ۱۰۷۰ ق) نوشته: «من شنیدم اهل کوفه از وی درخواست کردند در شهر آن‌ها اقامت کند، او مدتی در کوفه مقیم شد و کوفیان از وی حدیث اخذ کردند و او نیز از احادیث آن‌ها استفاده کرد. پس از آن قمی‌ها از وی خواستند نزد آن‌ها اقامت کند. او وارد قم شد و در آنجا بود تا اینکه درگذشت» (مجلسی، ۱۴۰۶ ق، ج ۱۴: ۱۹۱). در منابع انساب و تواریخ متقدم قم درباره مهاجرت علی بن جعفر به این سرزمین سخن به میان نیامده است. حسن بن محمد قمی که کتاب تاریخ قم را در سال ۳۷۸ ق نگاشته و به طور مفصل بخشی از کتابش را به سادات و طالبیان مهاجر به قم اختصاص داده است، به مهاجرت علی بن جعفر اشاره‌ای نکرده و تنها از مهاجرت افرادی از نسل وی به قم سخن گفته است (قمی، ۱۳۸۵: ۶۱۱ - ۶۱۶).

درباره رحلت علی بن جعفر همانند تولد وی اختلاف نظر وجود دارد. هر چند در منابع رجالی متقدم شیعه و منابع انساب سخن دقیقی درباره زمان رحلت علی نیامده است؛ ولی در برخی منابع اهل سنت سال درگذشت وی را به نقل از پسر برادرزاده اش، اسماعیل بن محمد بن اسحاق بن جعفر صادق (علیه السلام) سال ۲۱۰ ق^۱ ثبت کرده اند (بیهقی، ۱۴۰۵ ق، ج ۱: ۲۹۲؛ ابن عساکر، ۱۴۱۵ ق، ج ۳: ۳۴۳). به نظر می‌رسد این تاریخ، دقیق‌ترین سخنی است که می‌توان درباره زمان درگذشت علی بن جعفر به دست داد. در هیچ‌یک از منابع دیگر چنین تاریخ دقیقی همراه با راوی خبر ذکر نشده است. سخن ابی نصر بخاری (زنده: ۳۴۱ ق) که گفته علی بن جعفر زمانه علی بن محمد الهادی (علیه السلام) (۲۱۲-۲۵۴ ق) را درک کرده است (بخاری، ۱۳۸۱ ق: ۴۹)،^۲ چندان قابل اعتماد نیست و در هیچ‌یک از منابع تاریخی و حدیثی مستنداتی که این مطلب را تأیید کند، وجود ندارد. با توجه به مطالبی که درباره تولد علی بن جعفر آمد و تولد ایشان حدوداً بین سال‌های ۱۲۹ و ۱۳۰ در نظر گرفته شد، وی با چهار تن از ائمه معصومین (علیهم السلام) معاصر بوده است. این چهار تن پدر بزرگوارش، امام صادق (علیه السلام)، برادرش، امام کاظم (علیه السلام)، برادرزاده اش، امام رضا (علیه السلام) و نواده برادرش، امام جواد (علیه السلام) بودند.

برخی پژوهشگران معاصر به اشتباه تصریح کرده‌اند که علی بن جعفر در زمان شهادت امام هادی (علیه السلام) زنده بوده است و با توجه به اینکه شهادت امام هادی (علیه السلام) در سال ۲۵۴ ق رخ داده، طول عمر علی بن جعفر را بیش از صد سال نوشته‌اند (وائقی، ۱۳۸۱: ۱۳۷). استناد ایشان به روایتی در کتاب الکافی است (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱: ۳۲). بررسی دقیق آن روایت مشخص می‌کند پژوهشگر دچار اشتباه شده و فردی که طبق روایت از دنیا رفته، محمد؛ فرزند امام هادی (علیه السلام) است. علی بن جعفر که این حدیث را روایت کرده، علی بن

۱. اسماعیل بن محمد بن اسحاق بن جعفر صادق (علیه السلام) هنگام نقل روایتی از علی بن جعفر درباره شمایل پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) به زمان نقل این حدیث توسط وی و همچنین زمان درگذشت او اشاره می‌کند. «قال ابو عبدالله الحافظ قال أبو محمد الحسن بن محمد قال اخبرنا إسماعیل بن محمد حين فرغنا من سماع هذا الحديث منه حدثنا علي بن جعفر بن محمد سنة تسع ومائتين قبيل له من حفظه قال نعم قبيل له متى مات علي بن جعفر قال سنة عشر ومائتين بعدما حدثناه بسنة». این تاریخ در منابع دیگر اهل سنت نیز آمده است (مزری، ۱۴۰۶ ق، ج ۲: ۳۵۳ - ۳۵۴؛ ذهبی، ۱۴۰۹ ق، ج ۱۴: ۲۶۴؛ همان، ۱۹۶۱، ج ۱: ۳۵۸؛ ابن حجر، ۱۴۰۴ ق، ج ۷: ۲۵۸؛ یافعی، ۱۴۱۷ ق، ج ۲: ۳۷؛ ابن عماد حنبلی، ج ۲: ۲۴).
 ۲. البته این مطلب به تبع بخاری در برخی منابع انساب قرون بعد از جمله عمدة الطالب هم آمده است. (ابن عنبه، ۴۲۵ ق: ۲۹۶).

جعفر همانی برمکی؛ از محدثان مورد اعتماد شیعه و از اصحاب امام هادی (علیه السلام) (طوسی، ۱۴۳۵ق: ۳۸۸) و امام حسن عسکری (علیه السلام) (همان: ۴۰۰) است. محمد فرزند امام هادی (علیه السلام) در شهر بلد نزدیک سامرا، در راه سفر به حجاز در سال ۲۵۲ق درگذشت (علوی عمری، ۱۳۸۰: ۳۲۵). علی فرزند امام صادق (علیه السلام) هرگز در این تاریخ زنده نبوده و در سامرا حضور نداشته است.

به لحاظ علمی، علی بن جعفر صادق (علیه السلام) از جمله شخصیت‌هایی است که محدثان، فقها و رجال شناسان متقدم شیعه وی را توثیق کرده‌اند (طوسی، ۱۴۳۵ق: ۲۴۴، ۳۳۹، ۳۵۹؛ ابن شهرآشوب، ۱۳۷۶ق، ج ۳: ۴۸۷؛ حلی، ۱۴۱۷ق: ۱۷۵) و به روایاتش اعتماد کامل دارند. در فضل و تقوای وی نیز کسی تردید نکرده است (مفید، ج ۲: ۲۰۸). او علاوه بر اینکه احادیث فراوانی نقل کرده، روشی استوار داشته و فردی دانشمند و پارسا به شمار رفته است (همان: ۲۰۶).

علی بن جعفر نزد اهل سنت نیز از جایگاه علمی نسبتاً خوبی برخوردار است. علاوه بر اینکه شاگردانی از اهل سنت داشته،^۱ احادیثی از وی در کتب آن‌ها نیز آمده است (احمد بن حنبل، ج ۱: ۷۷؛ دولابی، ۱۴۰۷ق: ۱۶۷؛ ترمذی، ۱۴۰۳ق، ج ۵: ۳۰۵).

۳. خلط شخصیت و روایات علی بن جعفر

بررسی منابع و تحقیقات نشان می‌دهد برخی نویسندگان شخصیت علی بن جعفر صادق (علیه السلام) را با برخی افراد هم‌نام وی و یا افرادی که تشابه اسمی داشته‌اند، خلط کرده‌اند. در برخی تحقیقات درگذشت علی بن جعفر با فوت ابوالحسن علی بن عبدالله بن جعفر نجیح مشهور به ابن مدینی خلط شده است (فقیه محمدی، ۱۳۹۴: ۱۳۶). این اشتباه از متن کتاب مروج الذهب به تحقیقات راه یافته است. مسعودی آورده: «در خلافت متوکل جمعی از اهل علم و ناقلان خبر و حافظان حدیث بمردند. از جمله علی بن جعفر مدینی

۱. از جمله آنها ابراهیم بن منذر قرشی (ابن جوزی، ۱۴۱۲ق، ج ۲: ۲۲۸)، عبدالعزیز بن عبدالله اویسی (ابن بابویه، ۱۴۰۳ق، ج ۲: ۴۹۴) و محمد بن نصر بن مساور مروزی (مزی، ۱۴۰۶ق، ج ۲۰: ۳۵۳) را می‌توان نام برد.

بود که به روز دوشنبه سه روز مانده از ذی حجه سال دویست و سی و چهارم در هفتاد دو سال و شش ماهگی در سامره بمرد» (مسعودی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۵۳۴). در متن کتاب مروج الذهب نام عبدالله، بین علی و جعفر افتاده است و همین امر سبب خلط نام وی با علی بن جعفر شده است. ابن مدینی در ۱۶۲ق در بصره متولد شد. او برای شنیدن حدیث، سفرهای زیادی کرد و احادیث فراوانی گرد آورد (ابن حبان، ۱۳۹۳ق، ج ۸: ۴۶۹).

غیر از علی بن جعفر صادق (علیه السلام)، دو شخصیت دیگر هم نام وی در قرن دوم و نیمه اول قرن سوم هجری حیات داشته اند که نباید آن ها را با هم خلط کنیم. این اشتباه توسط برخی پژوهشگران رخ داده است. یکی از این افراد، علی بن جعفر حضرمی است که از افرادی چون جابر جعفی (م ۱۲۸ق) (حسینی استرابادی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۷۲۸؛ بحرانی، ج ۵: ۵۱۱) از شاگردان امام باقر (علیه السلام)، زراره بن اعین (صفار، ۱۴۰۴ق: ۳۹۲)، سلیم بن قیس شامی (مفید، ۱۴۱۴ق: ۳۲۹) و دیگران حدیث روایت می کند. اغلب فردی به نام اسماعیل بن بشار (یسار) (صفار، ۱۴۰۴ق: ۳۹۲؛ ابن بابویه، ۱۳۸۵ق، ج ۱: ۱۸۳) که نامش در زمره اصحاب امام صادق (علیه السلام) ثبت شده است، از وی روایت می کند. روایات او بیشتر در تفسیر آیات قرآن است. در برخی موارد که نسبت حضرمی وی نیامده است، برخی پژوهشگران به اشتباه احادیث وی را با علی بن جعفر صادق (علیه السلام) خلط کرده اند (عریضی، ۱۴۰۹ق، ۶۰، ۳۳۰).

فرد دیگر، علی بن جعفر همانی^۱ برمکی از محدثان مورد اعتماد شیعه و از اصحاب امام هادی (علیه السلام) (طوسی، ۱۴۳۵ق: ۳۸۸) و امام حسن عسکری (علیه السلام) (همان: ۴۰۰) است. وی همچنین وکیل امام هادی (علیه السلام) و امام عسکری (علیه السلام) نیز بود (طوسی، ۱۴۱۱ق: ۳۵۰). او به مانند علی بن جعفر صادق (علیه السلام) کتابی به نام مسائل داشت که از امام عسکری (علیه السلام) روایت کرده است (نجاشی، ۱۴۱۶ق: ۱۹۹). افرادی چون احمد بن محمد طبری (همان)، احمد بن معافا ثعلبی (ابن قولویه، ۱۴۱۷ق: ۳۴۴) از وی روایت می کنند. برخی پژوهشگران به اشتباه احادیث وی را با روایات علی بن جعفر

۱. منسوب به همینا؛ روستایی در اطراف بغداد (ابن داود حلی، ۱۳۹۲: ۲۶۰).

صادق (علیه السلام) خلط کرده‌اند (عریضی، ۱۴۰۹ق: ۶۱).

۴. همراهی همیشگی با امام کاظم (علیه السلام)

علی بن جعفر یکی از افرادی بود که نص امامت امام کاظم (علیه السلام) را روایت کرده و از این موضوع دفاع کرده است. وی چنین می‌گوید: «از پدرم شنیدم که به اصحاب برگزیده اش سفارش کرد: «حرمت فرزندم موسی را پاس بدارید؛ چرا که برترین فرزند و جانشین من و حجت خدای عز و جل پس از من بر تمام خلق است» (مفید، ج ۲: ۲۱۲).

علی بن جعفر در زمان حیات برادرش امام کاظم (علیه السلام) همواره در سفر و حضر ملازم آن امام بود. وی چهار مرتبه با ایشان به مکه مشرف شد. علی بن جعفر در این مورد می‌گوید: «با برادرم امام کاظم (علیه السلام) چهار عمره گزاردم. آن حضرت که با خانواده خویش عازم حج بود، مسیر مدینه تا مکه را یک نوبت در ۲۶ روز، در نوبت دیگر ۲۵ روز، در سفری ۲۴ روز و یک بار ۲۱ روز طی کرد» (حمیری، ۱۴۱۳ق: ۲۹۹). در برخی موارد افرادی که قصد ملاقات با امام داشتند، با هماهنگی و همراهی وی این کار را انجام می‌دادند. چنانکه محمد بن اسماعیل بن امام صادق (علیه السلام) هنگامی که قصد سفر به بغداد را داشت، با هماهنگی علی بن جعفر به ملاقات امام کاظم (علیه السلام) رفت (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱: ۴۸۵ - ۴۸۶).

همراهی همیشگی علی با امام کاظم (علیه السلام) سبب شد تا وی روایات فقهی آن حضرت را در کتاب مسائل خود گردآوری کند. این کتاب دو نسخه غیر مبوّب و مبوّب دارد. نسخه غیر مبوّب، شامل ۴۲۹ مسأله به روایت علی بن حسن بن علی بن عمر بن امام سجاد (علیه السلام) است که به صورت مستقل چاپ شده (عریضی، ۱۴۰۹ق: ۱۰۱-۱۹۹) و دیگری نسخه مبوّب به روایت عبدالله بن حسن بن علی بن جعفر، شامل ۵۳۴ روایت می‌شود (همان، مقدمه: ۷۳). علاوه بر این، روایاتی با موضوعات احکام شرعی، فضایل ائمه (علیهم السلام)

۱. داود بن محمد النهدی از روایان علی بن جعفر الهمانی است که به اشتباه از روایان علی بن جعفر صادق (علیه السلام) معرفی شده است.

و اخلاقیات از طریق علی بن جعفر، از امام موسی کاظم (علیه السلام) نقل شده که در دو نسخه کتاب مسائل وجود ندارند. از این رو، محققان این کتاب، آن روایات را به عنوان "مستدرکات مسائل علی بن جعفر" از منابع دیگر گردآوری کرده و به این کتاب ضمیمه کرده اند (همان: ۲۰۱-۳۵۱).

۵. تأیید امامت حضرت رضا (علیه السلام)

تردید نیست که علی بن جعفر جزو اصحاب برادرزاده اش؛ حضرت رضا (علیه السلام) بوده است. شیخ طوسی (۱۴۰۴ق: ۳۵۹) و علامه حلی (حلی، ۱۴۱۷ق: ۱۷۵) نام او را در زمره اصحاب آن حضرت ثبت کرده اند. به رغم اینکه شهید ثانی، زین الدین بن علی (۹۱۱-۹۶۵ق) نتوانسته دلیلی مبنی بر اینکه وی صحابی امام رضا (علیه السلام) بوده، پیدا کند (شهید ثانی، ج ۲: ۱۱۰۵)، باید گفت علی علاوه بر روایاتی که درباره شخص امام رضا (علیه السلام) نقل (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱: ۳۲۳؛ طوسی، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ۷۲۸) و به طور قطع احادیثی از آن حضرت نیز روایت کرده است و جزو باران آن حضرت شمرده می شود. یکی از این احادیث در فضیلت حضرت علی (علیه السلام) گفته شده است.^۱

پس از شهادت امام کاظم (علیه السلام) در سال ۱۸۳ق، علی بن جعفر از جمله علویانی بود که امامت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) را مورد تأیید قرار داد و به دفاع از آن پرداخت. او احتمالاً در مجامع عمومی و آنگاه که مباحثات علمی پیش می آمد، به ذکر روایت هایی در تأیید امامت حضرت رضا (علیه السلام) مبادرت می کرد. وی روایتی از امام کاظم (علیه السلام) را در این مورد برای دیگران بازگو می کرد. حسن بن فضل گوید: از علی بن جعفر شنیدم که گفت: «نزد برادرم موسی بن جعفر بودم، در حالی که او - به خدا سوگند - بعد از پدرم حجت خدا بر روی زمین بود. ناگاه فرزندش علی بن موسی (علیه السلام) وارد شد. برادرم به من فرمود: ای علی

۱. «حدثنا موسى بن القاسم، عن علي بن جعفر، عن علي بن موسى بن جعفر، عن ابيه عن ابيه: قال: قال رسول الله ﷺ: «إن الله أخرجني ورجلا معي من طهر إلى طهر، من صلب آدم حتى خرجنا من صلب أبينا، فسيقته بفضل هذه علي هذه - وضم بين السبابة والوسطى - وهو النبوة» فقيل له: ومن هو، يا رسول الله؟ قال: علي بن أبي طالب» (ابن عقده كوفي: ۵۳؛ طوسی، ۱۴۱۴ق: ۳۴۰).

این صاحب [امام] تو است. او نسبت به من، به منزله نسبت من به پدرم است. خداوند تو را به دین او ثابت قدم بدارد. من گریستم و با خود گفتم به خدا سوگند پیام مرگ خود را می دهد. باز فرمود: ای علی ناچار حکم پروردگار درباره من جاری می شود. من نیز به راه رسول خدا و امیرالمؤمنین و فاطمه و حسن و حسین می روم. آن حضرت سه روز قبل از اینکه هارون الرشید دوباره او را جلب کند، این سخنان را با من در میان گذاشت» (طوسی، ۱۴۱۱ ق: ۴۲).

تأیید امامت حضرت رضا (علیه السلام) توسط علی بن جعفر در جهت تقویت و انسجام جامعه شیعه در آن عصر، امری ضروری و اثرگذار بود و می توانست نقش مهمی در شکل گیری هویت دینی شیعه داشته باشد. علاوه براین، احتمالاً علی بن جعفر می توانست الگویی برای دیگر علویان برجسته و علمای بزرگ شیعه هم عصر خود در همراهی و حمایت از امام رضا (علیه السلام) باشد. پشتیبانی او همچنین می توانست زمینه شناخت بهتر و پذیرش گسترده تر از امام رضا (علیه السلام) و در نتیجه گسترش تشیع امامی را در پی داشته باشد.

۶. اوضاع زمانه امام رضا (علیه السلام)

امام رضا (علیه السلام) از سال ۱۸۳ ق امامت شیعیان را عهده دار شد. حدود ده سال از دوره امامت ایشان با خلافت هارون الرشید (۱۷۰-۱۹۳ ق)، حدود پنج سال با خلافت امین (۱۹۳-۱۹۸ ق) و حدود پنج سال نیز با خلافت مأمون عباسی (۱۹۸-۲۱۸ ق) هم زمان بود (مفید، ج ۲: ۲۴۰؛ یعقوبی، ۱۳۸۷، ج ۲: ۳۰۳، ۳۱۸). اگرچه حکومت عباسیان در دوران آن امام در اوج قدرت سیاسی و نفوذ خود قرار داشت؛ اما با چالش ها و بحران های داخلی نیز روبه رو بود. عباسیان تلاش می کردند تا با ایجاد نظم و کنترل بر جامعه، معترضان و مخالفان خود را سرکوب کنند. البته شیوه های سرکوب هارون و مأمون با یکدیگر تفاوت داشت. در دوره هارون؛ امام رضا (علیه السلام) در مدینه با فراغ بال بیشتری به تبلیغ و نشر معارف دین مشغول بود (ابن بابویه، ۱۴۰۴ ق، ج ۱: ۱۷۷). هر چند هارون به دلیل تظاهر به بی طرفی در شهادت امام کاظم (علیه السلام)، به طور آشکار در صدد آزار و شکنجه امام رضا (علیه السلام) برنیامد؛ ولی

اعمال و رفتارهای آن امام توسط جاسوسان به وی گزارش می‌شد (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ۲۲۲). با وجود سخت‌گیری‌های هارون؛ امام رضا (علیه السلام) به صورت آشکار پیشوایی جامعه شیعیان امامی را عهده‌دار شد و در نشر آموزه‌های مکتب اهل بیت (علیهم السلام) همت گماشت (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۸: ۲۵۷). در این دوره برخی از شیعیان کوشیدند و انمود کنند امام اعتقادی به اصل "تقیه" ندارد و از آن بیم داشتند که بر اثر فعالیت‌های آشکار ایشان، هارون قصد جاننش را بکند، ولی آن حضرت ترسی از خلیفه عباسی نداشت (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱: ۸۷). با تلاش‌های امام دوره جدیدی از رشد و اعتلای مذهب تشیع امامی و گسترش پایگاه‌های مردمی آن به وجود آمد و خون تازه‌ای در رگ‌های این جنبش به جریان افتاد.

در دوره امین بحران‌های سیاسی، به‌ویژه بحران جانشینی و کشمکش بین وی و مأمون فرصتی به او برای تعرض به امام رضا (علیه السلام) و شیعیان را نداد و در این زمان شیعیان به آسانی و بیش از پیش با امام ارتباط برقرار کردند (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۱: ۱۷۷)، لیکن این دوره زودگذر بود و با روی کار آمدن مأمون و احساس خطری که وی نسبت به امام رضا (علیه السلام) داشت، با پیش کشیدن مسئله ولایتعهدی ایشان را نزد خود به خراسان فراخواند تا از نزدیک فعالیت‌های آن امام را زیر نظر داشته باشد و به خلافت خود مشروعیت بخشد (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۱: ۸۱). مسئله دیگر که در عهد مأمون عباسی پیش آمد، قیام‌های متعدد و پی‌درپی علویان بر ضد خلافت عباسی بود که در انتصاب امام به ولایتعهدی به ایشان توسط مأمون مؤثر بود (همان).

دوران امام رضا (علیه السلام)، مملو از تحولات فکری و دینی نیز بود. دوران ابتدایی امامت حضرت رضا (علیه السلام) با پدیده ساختگی ظهور فرقه واقفیه مواجه شد و شکاف ایجاد شده بین شیعیان امامی ناشی از تبلیغات سوء پیروان این فرقه در این مقطع حساس زمانی، لزوم حمایت شخصیت‌های برجسته‌ای چون علی بن جعفر از امام رضا (علیه السلام) را بیشتر نمایان می‌کند. مواضع موافق علی بن جعفر نسبت به امام و تأیید امامت ایشان باعث دلگرمی شیعیان بود، زیرا در دوره امامت امام کاظم (علیه السلام) هیچ‌یک از برادرانش به اندازه علی بن جعفر به آن امام نزدیک نبود.

۷. مبارزه با واقفیه

یکی از گروه‌های منحرف که در عهد امام رضا (علیه السلام) به وجود آمد، واقفیه بود. واقفیه به طور مطلق بر قائلین به زنده بودن و مهدویت امام موسی بن جعفر (علیه السلام) اطلاق می‌شود. آن‌ها معتقد بودند: «امامت از موسی تجاوز نکرده و سپری نشده و بعد از غیبت، خروج خواهد کرد» (شهرستانی: ۱۲۹). علی بن جعفر یکی از پیشگامان مبارزه با واقفیه و از مدافعان امامت حضرت رضا (علیه السلام) به شمار می‌رود. وی برای اثبات امامت آن حضرت و فرزندش امام جواد (علیه السلام)، تلاش‌های فراوانی کرد. او در گفتگوها و مناظراتی که با پیروان فرقه واقفیه داشت، به نقد آراء و عقاید آن‌ها می‌پرداخت و سعی کرد آموزه‌ها و باورهای درست شیعی را بازگو کند.

علی بن جعفر روایتی نقل می‌کند که ایمان قلبی وی نسبت به امامت حضرت رضا (علیه السلام) و سپس فرزندش امام جواد (علیه السلام) را ثابت می‌کند. وی می‌گوید: «فردی که او را از گروه واقفیه به شمار می‌آوردم، از من سؤال کرد: برادرت امام کاظم (علیه السلام) چه شد؟ گفتم از دنیا رفت. سؤال کرد از کجا خبر داری؟ پاسخ دادم: اموالش تقسیم شد و امام پس از وی به امور امامت رسیدگی کرد. سؤال کرد: پس از وی چه کسی امام شد؟ پاسخ دادم: فرزندش علی بن موسی الرضا (علیه السلام). سؤال کرد او چه شد؟ پاسخ دادم او نیز از دنیا رفت. پرسید: از کجا آگاه شدی که وی از دنیا رفته است؟ پاسخ دادم: اموالش را ورثه تقسیم کردند و امام پس از وی به امور امامت رسیدگی می‌کند. پرسید امام پس از وی کیست؟ پاسخ دادم: فرزندش امام جواد (علیه السلام). مرد واقفی که چنین از من پاسخ شنید، گفت: تو با این سن و جایگاه و منزلت و با اینکه فرزند امام صادق (علیه السلام) هستی، در مورد این نوجوان [امام جواد (علیه السلام)] چنین باوری داری؟ پاسخ دادم: تو را جز شیطان نمی‌بینم. سپس علی بن جعفر دستی بر محاسن خود کشید و فرمود: چه کنم اگر خداوند او را سزاوار این امر دانست و مرا با این موی سپید سزاوار آن نشناخت» (طوسی، ۱۴۰۴، ج ۲: ۷۲۸). این روایت نشان می‌دهد که فرقه واقفیه علاوه بر عصر امام رضا (علیه السلام)، در دوره امامت امام جواد (علیه السلام) نیز فعال بودند و افرادی چون علی بن جعفر نقش مهمی در مبارزه با باورهای غلط آن‌ها ایفا کردند.

علی بن جعفر در فرصت‌هایی که پیش می‌آمد برای مبارزه با واقفیه، به بازگویی سخنان امام کاظم (علیه السلام) و پیش‌بینی ایشان از ظهور این فرقه می‌پرداخت. وی حدیثی از آن امام را چنین بازگو می‌کند: «مردی نزد برادرم؛ امام کاظم (علیه السلام) آمد و پرسید: قربانت شوم پس از شما چه کسی صاحب امر امامت خواهد بود؟ برادرم فرمود: پس از آنکه من از دنیا بروم، آن‌ها فتنه می‌کنند و می‌گویند او قائم است، در حالی که قائم سال‌ها پس از من خواهد آمد» (همان: ۷۶۰).

علی بن جعفر با اطلاعات کاملی که از امام کاظم (علیه السلام) نسبت به ظهور فرقه واقفیه دریافت کرده بود، علاوه بر دوری از آن‌ها، به رویارویی با آن‌ها پرداخت و از انتشار باورهای غلط آن‌ها جلوگیری کرد. مبارزات علی بن جعفر علیه واقفیه می‌توانست به پذیرش و اعتبار امام رضا (علیه السلام) در میان شیعیان کمک شایانی کند و علاوه بر کاهش نفوذ آن فرقه، در احیای عقاید صحیح در بین پیروان اهل بیت علیهم السلام تأثیر چشم‌گیری داشت.

۸. پیروی از امام رضا (علیه السلام) در قیام‌های علویان

یکی از مسائلی که در دوره امامت حضرت رضا (علیه السلام) پیش آمد، جنبش‌های علویان و آل ابوطالب بر ضد عباسیان، برای ایجاد حکومت بود. این قیام‌ها اغلب توسط سادات زیدی مذهب با شور و هیجان خاصی برپا می‌شد و تمامی آن‌ها ناکام ماند. یکی از این جنبش‌ها، قیام محمد بن ابراهیم طباطبا، به فرماندهی دوستش ابوالسرایا^۱ بود. این قیام در منطقه عراق گسترش چشم‌گیری یافت و عده زیادی از علویان به آن پیوستند. طبق تصریح مسعودی یکی از افرادی که به نام محمد بن ابراهیم دعوت می‌کرد، محمد دیباج؛ برادر علی بن جعفر بود. وی پس از مرگ ناگهانی محمد بن ابراهیم طباطبا، در

۱. ابوالسرایا سری بن منصور شیبانی (م: ۱۵ ربیع الاول ۲۰۰ق) فرمانده نظامی قیام محمد بن ابراهیم طباطبا در سال ۱۹۹ق علیه عباسیان بود. وی به نام خود سکه زد و مناطق وسیعی از عراق را تصرف شد. او برخی از علویان را برای تصرف فارس، مکه، یمن و مناطق دیگر فرستاد. با مرگ ابن طباطبا، وی محمد بن محمد بن زید بن امام سجاد (علیه السلام) را جانشین او کرد. هرثمه بن اعین؛ فرمانده مأمون به مقابله با او پرداخت و در چندین نبرد وی را شکست داد. سرانجام او را اسیر و سرش را از تن جدا کرد. سپس نزد مأمون به مرو فرستاد (ابوالفرج اصفهانی، ۱۴۰۵ق: ۳۴۴ - ۳۷۲).

سال ۲۰۰ق در مکه قیام خود را علنی کرد و خود را امیر مؤمنان خواند (مسعودی، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ۴۳۹ - ۴۴۰).

برخی منابع، به اشتباه تصریح کرده‌اند که علی بن جعفر صادق (علیه السلام) در قیام برادرش؛ محمد دیباج علیه بنی عباس در مکه شرکت داشته است (ابوالفرج اصفهانی، ۱۴۰۵ق: ۳۶۰؛ علوی عمری، ۱۳۸۰: ۳۳۲). طبق داده‌های این منابع، علی بن جعفر جزو گروهی از طالبیین^۱ بود که به جنگ هارون بن مسیب، والی مکه رفتند و در این جنگ بسیاری از سپاهیان هارون را کشتند و در کوه ثبیر پناه گرفتند. هارون؛ امام علی بن موسی الرضا (علیه السلام) را نزد محمد بن جعفر فرستاد تا از جنگ دست بکشد، ولی او به جنگ ادامه داد؛ اما پس از سه روز محاصره، با اتمام توشه و خوار و بار تسلیم شد. وی و همراهان طالبی او به خراسان نزد مأمون فرستاده شدند (ابوالفرج اصفهانی، ۱۴۰۵ق: ۳۶۰).

بررسی دقیق منابع نشان می‌دهد فردی که از وی به نام علی بن جعفر در این درگیری‌ها یاد شده، علی بن محمد بن جعفر؛ فرزند محمد دیباج است و اوست که همراه یکی دیگر از سادات حسینی به نام حسین بن حسن افضس، زمانی که محمد دیباج علاقه‌ای به برپایی قیام نشان نمی‌داد، وی را تحریک و تحریض کردند. دیباج با اصرار آن‌ها جنبش خود را آغاز کرد. سپس همین اشخاص قیام را اداره کردند و دست به انجام برخی اقدامات خودسرانه زدند (طبری، ۱۴۰۳ق، ج ۷: ۱۲۵-۱۲۶). شیعیان امامی و افرادی چون علی بن جعفر صادق (علیه السلام) در این دوره با تمسک به مقتدای خود؛ حضرت رضا (علیه السلام) از پیوستن به این قیام‌ها خودداری کردند. حضرت رضا (علیه السلام) هنگام قیام محمد دیباج نزد وی رفت و به او گفت: «ای عمو جان! پدر و برادرت را تکذیب نکن. امر خلافت تو سرانجام ندارد» (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ۵۰۰). خلط نام علی بن جعفر با برادرزاده‌اش؛ علی بن محمد بن جعفر سبب شد تا برخی مورخان او را از شرکت‌کنندگان در قیام دیباج قلمداد کنند.

ابوالفرج اصفهانی از شرکت علی بن جعفر در قیام ابوالسرایا و جنگ با بنی عباس در

۱. دیگر طالبیین همراه محمد بن جعفر عبارت بودند از: حسین بن حسن افضس بن علی اصغر بن امام سجاد (علیه السلام) محمد بن سلیمان بن داوود بن حسن بن امام حسن (علیه السلام) محمد بن حسن معروف به سلیق، علی بن حسین بن عیسی بن زید بن امام سجاد (علیه السلام)

سال ۱۹۹ق در بصره خبر می‌دهد. وی آورده زمانی که ابوالسرایا محمد بن محمد بن زید بن امام سجاد (علیه السلام) را به رهبری قیام علویان انتخاب کرد، وی حکامی برای مناطق مختلف سرزمین اسلام انتخاب کرد و آن‌ها را روانه آن سرزمین‌ها کرد. از جمله عباس بن محمد طالبی^۱ را بر بصره و زید بن امام موسی کاظم (علیه السلام) را به حکومت اهواز گماشت. عباس بن محمد، زمانی که به طرف بصره رفت، علی بن جعفر بن محمد و زید بن موسی کاظم (علیه السلام) به وی پیوستند و حسن بن علی بادغیسی که بر بصره حکومت می‌کرد، در مقابل این سه تن و لشکریانشان تاب مقاومت نیاورد و گریخت. زید بن موسی بر بصره وارد شد و دستور داد خانه‌های بنی‌عباس را آتش زدند (ابوالفرج اصفهانی، ۱۴۰۵ق: ۳۵۵).

بررسی دقیق منابع مختلف انساب و تاریخ نشان می‌دهد علی بن جعفر در این جنگ نیز شرکت نداشته، بلکه فردی که با زید النار بر بصره دست یافت و با او در این جنگ مشارکت داشت، همان علی فرزند محمد دیباج بن امام جعفر صادق (علیه السلام) است (مسعودی، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ۴۳۹؛ مغربی، ۱۴۰۹ق، ج ۳: ۳۳۶؛ بخاری، ۱۳۸۱ق: ۴۶؛ علوی عمری، ۱۳۸۰: ۲۸۸؛ فخر رازی، ۱۴۰۹ق: ۱۰۵) که در منابع انساب به علی "حارص" مشهور است. احتمالاً در استنساخ کتاب مقاتل الطالبیین اشتباهی رخ داده و نام محمد بین علی و جعفر افتاده، یا این نویسنده دو شخصیت را با هم خلط کرده است. به طور قطع می‌توان گفت علی بن جعفر در این جنگ شرکت نداشته و در بصره حضور نیافته است.

اگرچه به طور قطع علی بن جعفر به پیروی از حضرت رضا (علیه السلام) در قیام برادرش محمد دیباج و ابوالسرایا شرکت نکرد؛ ولی به لحاظ سیاسی احتمالاً وی بر این اعتقاد بود که قیام‌های غیر مؤثر و بدون پشتوانه قوی، نه تنها به تشکیل جامعه شیعی فراگیر نخواهند رسید، بلکه می‌توانند به تضعیف جایگاه شیعه و اعتبار اهل بیت علیهم السلام منجر شوند. این دیدگاه می‌توانست بر اساس تجربیات تاریخی پیشین از قیام‌های مشابه شکل گرفته باشد. ظاهراً او بر این باور بود که قیام‌ها باید تحت رهبری و هدایت امام

۱. عباس بن محمد بن عیسی بن محمد بن علی بن عبدالله بن جعفر بن ابی‌طالب (علیه السلام).

معصوم انجام شود. وی به این درک و آگاهی رسیده بود که مشارکت در یک قیام خطرناک و بدون تدبیر، می‌تواند به شهادت یا زندانی شدن شخصیت‌های کلیدی شیعیان منجر شود و این مسئله برای آینده جامعه شیعه زیان‌بار خواهد بود و این دوراندیشی را داشت که تحولات سیاسی باید به گونه‌ای مدیریت شود تا باعث ایجاد تفرقه و تضعیف شیعیان نشود.

۹. حمایت از امام رضا (علیه السلام) در انتساب فرزندش

موضوع دیگری که در عهد امام رضا (علیه السلام) اتفاق افتاد، تهمتی بود که برخی برادران و عموهای امام، درباره انتساب امام جواد (علیه السلام) به آن حضرت روا داشتند و او را فرزند آن حضرت نمی‌دانستند. روایتی از علی بن جعفر بازگو شده که این موضوع را تشریح می‌کند و طبق این روایت قیافه‌شناسان ثابت کردند که امام جواد (علیه السلام)، فرزند امام رضا (علیه السلام) است. علی بن جعفر که در آن روز نزد حضرت رضا (علیه السلام) حضور داشت، برخاست و لب امام جواد (علیه السلام) را بوسید و به امام رضا (علیه السلام) گفت: «گواهی دهم که تو نزد خداوند امام منی» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱: ۳۲۳).

اگرچه از ظاهر حدیث ممکن است نوعی تردید و همراهی ابتدایی علی بن جعفر با برادران و برادرزاده‌هایش در انتساب امام جواد (علیه السلام) به امام رضا (علیه السلام) برداشت شود که این امر باعث انتقاد برخی پژوهشگران معاصر از وی شده است (بهبودی، ۱۳۶۲: ۱۷۲)، لیکن مشخص است وی قلباً به امام رضا (علیه السلام) اعتقاد راسخی داشت و تردیدی در انتساب امام جواد (علیه السلام) به آن حضرت نداشت. علاوه بر این، او از معرفت کاملی نسبت به امام زمان خویش برخوردار بود. در واقع در پی تردیدی که برخی برادران و عموهای امام رضا (علیه السلام) نسبت به این موضوع داشتند، علی بن جعفر نیز در مجلسی که برای رفع آن ابهامات و تردیدها برگزار شد و از وی دعوت به عمل آمد، شرکت کرد.

پس از شهادت امام رضا (علیه السلام) در سال ۲۰۳ ق و آغاز امامت امام جواد (علیه السلام)، علی بن جعفر

در حالی که سنش بیش از هفتاد سال بود و شیخ طالبیین به شمار می‌رفت، به حمایت از امامت امام جواد (علیه السلام) و پشتیبانی از او پرداخت. وی جزو افراد مورد اعتمادی بود که امامت امام جواد (علیه السلام) را اثبات کرد (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶ ق، ج ۳: ۴۸۷). او احترام ویژه‌ای نسبت به جایگاه معنوی آن امام قائل بود و در این راه به گونه‌ای رفتار کرد که موجبات حیرت دیگران را فراهم ساخت و باعث شد برخی از شاگردان و اطرافیان وی را سرزنش کنند. وی در جواب آن‌ها گفت: «خاموش باشید، اگر خدای عزّ و جلّ این ریش سفید را شایسته (امامت) ندانست و این کودک را سزاوار دانست و به او چنان مقامی داد، من فضیلت او را انکار کنم؟! پناه به خدا از سخن شما، من بندهٔ او هستم» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱: ۳۲۲).

علی بن جعفر به عنوان یک عالم برجستهٔ شیعهٔ امامی، با حمایت از فرزند امام رضا (علیه السلام) از اصل الهی بودن امامت دفاع کرد. حمایت او از امام جواد (علیه السلام)، در واقع به حفظ انسجام جامعهٔ شیعه و ترویج عقاید شیعی کمک کرد. او به پیروان اهل بیت علیهم السلام یادآوری کرد که فضایل انسانی و الهی مورد تأکید قرار گیرند. اقدامات وی در این راستا نه تنها بر موقعیت امام جواد (علیه السلام) تأثیر مثبت داشت، بلکه بر تقویت هویت مشترک و انسجام جامعه شیعه نیز اثر بخش بود.

۱۰. نتیجه

علی بن جعفر صادق (علیه السلام)، از صحابهٔ برجستهٔ حضرت رضا (علیه السلام) به شمار می‌رود که به رغم احادیث اندکی که از آن امام روایت کرده است، به عنوان یکی از علمای برجستهٔ شیعهٔ اثنی عشری؛ امامت برادرزاده اش، حضرت رضا (علیه السلام) را مورد تأیید قرار داد و به دفاع از جایگاه معنوی آن حضرت نیز پرداخت. پشتیبانی وی از امام رضا (علیه السلام) در عهد پرتنش خلافت هارون و مأمون عباسی که تشیع وارد مرحلهٔ جدیدی از رشد و شکوفایی شده بود، از اهمیت زیادی برخوردار است. وی برای مبارزه با فرقهٔ واقفیه که بر امامت امام رضا (علیه السلام) و فرزندش امام جواد (علیه السلام) خدشه وارد ساختند، با تلاش گسترده، از انتشار عقاید آن‌ها جلوگیری کرد. علی بن جعفر همواره پیرو مواضع سیاسی و فرهنگی امام رضا (علیه السلام) بود و

در حوادث و رخداد‌های زمانه خود رهکرده‌های آن حضرت را سرلوحه اقدامات خود قرار داد. به رغم اشاره برخی منابع به شرکت وی در قیام برادرش؛ محمد دیباج در مکه و قیام ابوالسرایا در عراق، او به تبعیت از حضرت رضا (علیه السلام)، در راستای همیاری با ایشان در این رویدادها شرکت نکرد و این اشتباه در نتیجه خلط شخصیت علی بن جعفر با برادرزاده اش؛ علی بن محمد بن جعفر در منابع رسوخ کرده است. وی در ایام پایانی زندگی خویش، با حمایت از امامت امام جواد (علیه السلام)، نقش خود در پشتیبانی از امام رضا (علیه السلام) را تکمیل کرد و اقدامات وی در همراهی و حمایت از آن دو امام، در هویت بخشی و انسجام جامعه شیعه مؤثر بود.

منابع و مآخذ

- ابن ابی زینب نعمانی، محمد بن ابراهیم. (۱۴۲۲ق). الغیبة. تحقیق فارس حسون کریم. قم: انوار الهدی.
- ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی. (۱۴۰۳ق). الخصال. تصحیح علی اکبر غفاری. قم: مؤسسه نشر اسلامی.
- _____ (۱۳۸۵ق). علل الشرائع. نجف: مکتبه الحیدریه.
- _____ (۱۴۰۴ق). عیون اخبار الرضا. تحقیق شیخ حسین اعلمی، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
- ابن جوزی، عبدالرحمان بن علی. (۱۴۱۲ق). المنتظم فی تاریخ الملوک والامم. تحقیق و تصحیح محمد عبدالقادر عطا، مصطفی عبدالقادر عطا و نعیم زرزور. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن حبان، محمد. (۱۳۹۳ق) الثقات. حیدرآباد: مؤسسه الکتب الثقافیه.
- ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی. (۱۴۰۴ق). تهذیب التهذیب. بیروت: دارالفکر.
- ابن داود حلّی، حسن بن داود. (۱۳۹۲ق). رجال ابن داود. نجف: مطبعة الحیدریه.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی. (۱۳۷۶ق). مناقب آل ابی طالب، نجف: مکتبه الحیدریه.
- ابن طباطبا، ابراهیم بن ناصر. (۱۳۸۸ق). منتهی الطالبیه. تحقیق سیدمحمد مهدی سیدحسن خراسان، نجف: مطبعة الحیدریه.
- ابن عساکر، علی بن حسن. (۱۴۱۵ق). تاریخ مدینه دمشق. تحقیق علی شیری. بیروت: دارالفکر.
- ابن عقده کوفی، احمد بن محمد. (بی تا). فضائل امیرالمؤمنین. تحقیق عبدالرزاق محمد حسین فیض الدین. بی تا.
- ابن عماد حنبلی، عبدالحی بن احمد. (بی تا). شذرات الذهب فی اخبار من ذهب. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- ابن عنبه، احمد بن علی. (۱۴۲۵ق). عمدة الطالب فی انساب آل ابی طالب. تحقیق سیدمهدی رجایی. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- ابن قولویه، جعفر بن محمد. (۱۴۱۷ق). کامل الزیارات. تحقیق شیخ جواد قیومی. قم: مؤسسه نشر الفقاهه.
- ابوالفرج اصفهانی، علی بن حسین. (۱۴۰۵ق). مقاتل الطالبیین. قم: منشورات الرضی - زاهدی.
- احمد بن حنبل. (بی تا). مسند احمد. بیروت: دار صادر.
- بحرانی، سیدهاشم. (بی تا). البرهان فی تفسیر القرآن. قم: مؤسسه البعثه.
- بخاری، ابونصر سهل بن عبدالله. (۱۳۸۱ق). سر السلسله العلویه، نجف: شریف الرضی.
- برقی، احمد بن محمد. (۱۳۴۲) رجال البرقی، تهران: دانشگاه تهران.
- _____ (۱۳۳۰). المحاسن. تصحیح سیدجلال الدین محدث ارموی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- بهبودی، محمدباقر. (۱۳۶۲). معرفه الحدیث. انتشارات علمی و فرهنگی.
- بیهقی، احمد بن حسین. (۱۴۰۵ق). دلائل النبوه و معرفه احوال صاحب الشریعه. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ترمذی، محمد بن عیسی. (۱۴۰۳ق). سنن الترمذی. تحقیق عبدالوهاب عبداللطیف. بیروت: دارالفکر.
- حسینی استرآبادی، شرف الدین علی. (۱۴۰۷ق). تأویل الآیات الظاهره فی فضائل العتره الطاهره. قم: مدرسه الامام المهدی.
- حلّی، حسن بن یوسف. (۱۴۱۷ق). خلاصه الاقوال، تحقیق شیخ جواد قیومی. قم: مؤسسه النشر الفقاهه.
- حمیری قمی، عبدالله بن جعفر. (۱۴۱۳ق). قرب الاسناد، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث.

- دولابی، محمد بن احمد. (۱۴۰۷ق). *الذریة الطاهرة النبویة*. تحقیق سعد المبارک الحسن. کویت: دار السلفیة.
- ذهبی، شمس الدین محمد بن احمد. (۱۴۰۹ق). *تاریخ الاسلام*. تحقیق عبدالسلام تدمری. بیروت: دار الکتب العربی.
- _____ (۱۹۶۱م). *العبر فی خبر من عبر*. تحقیق فواد سید. کویت: دائرة المطبوعات والنشر.
- شهرستانی، ابوالفتح محمد بن عبدالکریم، (بی تا). *الملل والنحل*، تحقیق محمد سید گیلائی، بیروت: دار المعرفه.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی. (بی تا). *رسائل الشہید الثانی*. قم: مکتبہ بصیرتی.
- صفار، محمد بن حسن. (۱۴۰۴ق). *بصائر الدرجات الکبری فی فضائل آل محمد*. تصحیح میرزا حسن کوجه باغی. تهران: منشورات الاعلمی.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۰۶ق). *تاج الموالید فی موالید الأئمة و وقیاتهم*. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- طبری، محمد بن جریر. (۱۴۰۳ق). *تاریخ الأمم والملوک*. بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۴ق). *اختیار معرفة الرجال (رجال الکشی)*. تحقیق میرداماد استرآبادی. تحقیق سید مهدی رجایی. قم: مؤسسة آل البيت لاحیاء التراث.
- _____ (۱۴۱۴ق). *الامالی*. قم: دارالتقافة للطباعة والنشر والتوزیع.
- _____ (۱۴۳۵ق). *رجال الطوسی*. قم: مؤسسة النشر الاسلامی.
- _____ (۱۴۱۱ق). *الغیبة*. تحقیق عبدالله تهرانی و علی احمد ناصح. قم: مؤسسة المعارف الاسلامیه.
- عادل زاده، علی. (۱۴۰۰). «بازشناسی منابع کتاب علی بن جعفر». *علوم حدیث*، سال ۲۷، شماره ۲ (پیاپی ۱۰۴)، صص: ۱۸۸-۲۱۸.
- عریضی، علی بن جعفر. (۱۴۰۹ق). *مسائل علی بن جعفر و مستدرکاتها*. تحقیق مؤسسة آل البيت لاحیاء التراث. مشهد: کنگره جهانی حضرت رضا (علیه السلام).
- علوی عمری، علی بن محمد. (۱۳۸۰). *المجدی فی انساب الطالبیین*. تصحیح احمد مهدوی دامغانی. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- فخر رازی، ابوعبدالله محمد. (۱۴۰۹ق). *الشجرة المباركة*. تصحیح سید مهدی رجایی. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- فقیه محمدی گیلائی (بحر العلوم)، محمد مهدی. (۱۳۹۴). *مزارات مبیّد*. قم: وثوق.
- قمی، حسن بن محمد. (۱۳۸۵). *تاریخ قم*. تحقیق محمدرضا انصاری قمی. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۳). *الکافی*. تصحیح علی اکبر غفاری. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- گلی زواره، غلامرضا. (۱۳۹۳). «شجرة طيبة امامزاده علی بن جعفر». *وقف میراث جاویدان*. شماره ۸۸، صص: ۱۳۹-۱۸۰.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). *بحار الانوار*. تحقیق محمد مهدی سید حسن خراسان، محمدباقر بهبودی و سید ابراهیم میانجی. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- مجلسی، محمدتقی. (۱۴۰۶ق). *روضه المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه*. تصحیح حسین موسوی کرمانی و علی پناه اشتهازی. قم: مؤسسة فرهنگی اسلامی کوشانپور.
- محیطی اردکانی، احمد. (۱۳۸۴). *سبز پوشان نگاهی به زندگی نامه امامزادگان مدفون در شهر قم*. قم: زائر.
- _____ (۱۳۷۷). «سیمای علی بن جعفر (علیه السلام) یاور چهار امام». *فرهنگ کوثر*. شماره ۱۶، صص: ۵۴-۵۹.
- مزی، جمال الدین یوسف. (۱۴۰۶ق). *تهذیب الکمال فی أسماء الرجال*. تحقیق بشار عواد. بیروت: مؤسسة الرسالة.
- مسعودی، علی بن حسین. (۱۳۷۴). *مروج الذهب و معادن الجواهر*. ترجمه ابوالقاسم پاینده. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

(سیدحسن حسینی)

- معارف، مجید؛ فراهانی، فاخره. (۱۴۰۰). «ارزیابی دیدگاه شیخ حر عاملی در اعتبار سنجی کتاب مسائل علی بن جعفر در وسائل الشیعه». پژوهش نامه قرآن و حدیث. شماره ۲۹. صص: ۲۸۷-۳۱۱.
- مغربی، قاضی نعمان. (۱۴۰۹ق). شرح الاخبار فی فضائل الائمه الاطهار. تحقیق سیدمحمد حسینی جلالی. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- مفید، محمد بن محمد. (بی تا). الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد. ترجمه و شرح سیدهاشم رسولی محلاتی. تهران: اسلامیه.
- _____ (۱۴۱۴ق). الاختصاص. تصحیح علی اکبر غفاری و سید محمود زرنندی. بیروت: دارالمفید.
- نجاشی، احمد بن علی. (۱۴۱۶ق). فهرست اسماء مصنفی الشیعة (رجال النجاشی). قم: مؤسسه نشر اسلامی.
- وائقی، حسین. (۱۳۸۱). «عریض نزهتگاه امامان علیهم السلام و مقبره علی بن جعفر (علیه السلام)». میقات حج. مشعر. شماره ۴. صص: ۱۳۸-۱۵۲.
- یافعی، عبدالله بن اسعد. (۱۴۱۷ق). مرآة الجنان و عبرة البیظان. تحقیق خلیل المنصور. بیروت: منشورات محمد علی بیضون و دارالکتب العلمیه.
- یعقوبی، احمد بن اسحاق. (۱۳۸۷). تاریخ یعقوبی. تصحیح خلیل المنصور. قم: دارالزهرا.

Investigating the Contributions of Ali bin Jafar Sadiq (A.S.) to Supporting Imam Ali bin Musa al-Reza (A.S.)

Sayyed Hasan Hosseini¹

Received: January 11 , 2025

Revised: March 01 , 2025

Accepted: March 02 , 2025

Abstract

Ali bin Jafar Sadiq (a.s.) is one of the great hadith scholars of Imami Shia and one of the prominent companions of Imam Kazim (a.s.) and Imam Reza (a.s.), who played a prominent role in transferring the Shia hadith heritage, especially from Imam Kazim (a.s.) to the generations after him. Based on the descriptive-analytical method, this article seeks to answer the question that after the martyrdom of Imam Kazim (a.s.), what role did Ali bin Jafar, as the uncle of Hazrat Reza (a.s.), play in helping and supporting that Imam? The findings of the research, using historical and hadith sources, show that Ali bin Jafar, considering the knowledge he had about the situation at the time of Imam Reza (a.s.), always confirmed the Imamate of Imam Reza (a.s.) in his words and positions and defended it when necessary. As one of the prominent scholars of his era, he was fully aware of the danger of the emerging sect of Waqfi in the era of Imam Reza (a.s.), and he fought against the beliefs of this sect. His constant support and companionship with Imam Reza (a.s.) caused him to follow the positions of Imam Reza (a.s.) in the events of the time and the uprisings that the Alawites staged against the Abbasid caliphate and not participate in those uprisings. His support was not limited to Imam Reza (a.s.), but he also approved the Imamate of his son Imam Javad (a.s.) and had special respect for that Imam.

Keywords: Ali bin Jafar, Imam Reza (a.s.), Shiism, Imam Kazim (a.s.), Imam Javad (a.s.).

1. Assistant Professor of the Department of History, Biography of the Ahl al-Bayt, peace be upon him, and Ansab Research Foundation of Astan Quds Razavi, Mashhad, Iran; hoseyny.darrud@gmail.com